

Səfərov Azər Tofiq oğlu,

h.ü.f.d., Bakı Dövlət Universitetinin Əqli mülkiyyət hüququ kafedrasının müəllimi

Ünvan: Bakı şəhəri, Akademik Zəhid Xəlilov küçəsi, 33

E-mail: azersafarov@bk.ru

ORCID: 0000-0002-6634-6368

UOT 341:347.78

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.045.2026.324>

MÜƏLLİFLİK HÜQUQU VƏ ƏLAQƏLİ HÜQUQLARLA BAĞLI AZƏRBAYCAN QANUNVERİCİLİYİNİN BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARINA UYĞUNLAŞDIRILMASI

Açar sözlər: *implementasiya, Bern Konvensiyası, informasiya dövriyyəsi, süni intellekt, cinayət məsuliyyəti, elektron məhkəmə, rəqəmsal sübutlar, məhkəmə presedentləri, inzibati məsuliyyət, elektron sübutlar, müəlliflik hüququ, müəlliflik hüquqlarının pozulması, hüquq pozuntusu, Roma Konvensiyası, media, audiovizual əsər, ÜƏMT, mülkiyyət hüququ, əqli mülkiyyət, əqli mülkiyyət hüquqları, əmlak hüquqları, rəqəmsal müəlliflik hüququ, əlaqəli hüquqlar, müəllif, rəqəmsallaşma, milli rejim, insan hüquqları, rəqəmsal platformalar, şərikli müəlliflik, kütləvi ifa, müəllif qonorarı, kompensasiya, kollektiv əsər, kütləvi nümayiş.*

Ключевые слова: *реализация, Бернская конвенция, распространение информации, искусственный интеллект, уголовная ответственность, электронный суд, цифровые доказательства, административная ответственность, электронные доказательства, авторское право, нарушение авторских прав, нарушение закона, Римская конвенция, средства массовой информации, аудиовизуальное произведение, ВОИС, права собственности, интеллектуальная собственность, права интеллектуальной собственности, права*

собственности, цифровое авторское право, смежные права, автор, оцифровка, национальный режим, права человека, цифровые платформы, соавторство, массовое представление, авторские гонорары, компенсация, коллективная работа, массовая демонстрация.

Keywords: *implementation, Berne Convention, information circulation, artificial intelligence, criminal liability, electronic court, digital evidence, court presidents, administrative responsibility, electronic evidence, copyright, copyright infringement, violation of law, Rome Convention, media, audiovisual work, WIPO, property law, intellectual property, intellectual property rights, property rights, digital copyright, related rights, author, digitization, national regime, human rights, digital platforms, co-authorship, mass performance, author royalties, compensation, collective work, mass demonstration.*

Müasir global hüquq sistemində əqli mülkiyyət hüquqları, xüsusilə müəlliflik və əlaqəli hüquqlar, yaradıcı fəaliyyətin

stimullaşdırılması, mədəni müxtəlifliyin qorunması və innovativ iqtisadiyyatın inkişafı baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının həyata keçirilməsi ciddi problemlərlə müşayiət olunur. Belə ki, əqli mülkiyyət hüquqları ərazi baxımından qorunur və yurisdiksiyadan asılı olaraq dəyişir. Bu ərazi xarakteri, xüsusilə məzmunun dərhal sərhədləri keçə bildiyi rəqəmsal mühitdə bu hüquqların qorunmasını çətinləşdirir. Çox vaxt bir ölkədə qorunan hüquqlar digər ölkədə qorunmaya bilər ki, bu da ziddiyyətlərə və effektiv icra ilə bağlı problemlərə gətirib çıxarır [8; 7, s. 17]. İnternet və rəqəmsal texnologiyaların, o cümlədən 3D çap və süni intellektin genişlənməsi transsərhəd əqli mülkiyyət hüquqlarının pozuntuları üçün saysız-hesabsız yeni imkanlar yaratmışdır. Rəqəmsallaşma, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və transmilli informasiya dövriyyəsinin intensivləşməsi bu sahənin yalnız milli çərçivədə deyil, eləcə də beynəlxalq hüquqi koordinasiya müstəvisində tənzimlənməsini zəruri edir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının mühafizəsinin beynəlxalq tətbiqi ölkələr arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən müxtəlif hüquq sistemlərinin, icra mexanizmlərinin, sübutların toplanması prosedurlarının, məhkəmə qərarlarının icrasının və zərərin ödənilməsi mexanizmlərinin uzlaşdırılmasını tələb edir. Buna görə də, qlobal əməkdaşlıq əqli mülkiyyət hüquqlarının effektiv qorunması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının müəlliflik və əlaqəli hüquqlar sahəsində qanunvericiliyinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması həm hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin, həm də beynəlxalq iqtisadi və mədəni integrasiyanın mühüm istiqaməti kimi çıxış edir. Implementasiya prosesi yalnız formal qoşulma aktı deyil, o həm də beynəlxalq öhdəliklərin milli hüquq sistemində sistemli və effektiv tətbiqini nəzərdə tutur.

Müəlliflik hüququnun beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsi əsasən Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı çərçivəsində qəbul edilmiş çox-tərəfli müqavilələr vasitəsilə həyata keçirilir.

Müəlliflik hüququ sahəsində ən mühüm sənəd Bern Konvensiyasıdır ki, bu Konvensiyada müəlliflik hüquqları sahəsində maddi hüquq normaları unifikasiya edilərək, sazişə qoşulan dövlətlərin hüquq sistemləri arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına şərait yaratdı [6, s. 3].

Bern Konvensiyası ədəbi və bədii əsərlərin qorunmasının əsas prinsiplərini müəyyən edən fundamental beynəlxalq sənəddir. Konvensiyanın əsas prinsipləri belə qruplaşdırılır:

- Milli rejim prinsipi – xarici müəlliflərə yerli müəlliflərlə eyni hüquqi müdafiənin təmin olunması;
- Avtomatik qorunma prinsipi – müəlliflik hüququnun yaranması üçün qeydiyyat və digər formal prosedurların tələb olunmaması;
- Minimal qorunma müddəti – müəllifin həyatı və ölümündən sonra azı 50 il;
- Mənəvi hüquqların tanınması – müəlliflik hüququnun şəxsi qeyri-əmlak komponentinin beynəlxalq səviyyədə qorunması [11].

Azərbaycan qanunvericiliyində qorunma müddətinin müəllifin ölümü tarixindən sonra 70 il müəyyən edilməsi beynəlxalq minimal standartdan daha yüksək səviyyədə müdafiəni təmin edir. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 25-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən müəlliflik hüququ əsərin yaradılması ilə yaranır, müəllifin bütün həyatı boyu və bu Qanunun 26-cı maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, onun ölümündən sonra 70 il müddətində qüvvədə qalır. Qanunun istinad edilən 26-cı maddəsi isə müəlliflik hüququnun xüsusi müddətlərini müəyyən edir. Yerli qanunvericilik anonim və ya təxəllüslə dərc edilmiş əsərə müəlliflik hüququnu həmin əsərin qanuni dərc edildiyi tarixdən 70 il müddətində qüvvədə qal-

masını nəzərdə tutur. Əgər göstərilən müddətdə anonim və təxəllüslə dərc edilmiş əsərin müəllifi öz şəxsiyyətini açarsa və ya onun şəxsiyyəti sonradan şübhə doğurmazsa, ona ölümündən sonra 70 il müddəti tətbiq edilir. Şərikli əsərə müəlliflik hüququ isə müəlliflərin bütün həyatı boyu və şərik müəlliflərin axıncısının vəfatından sonra 70 il müddətində qüvvədə qalır. Qanuna əsasən müəllifin vəfatından sonra 30 il müddətində ilk dəfə dərc edilmiş əsərə müəlliflik hüququ onun qanuni dərc edilmə tarixindən sonra 70 il müddətində qüvvədə qalır. Kollektiv əsərə müəlliflik hüququ isə belə əsərin dərc edildiyi, əgər dərc edilməmişdirsə, yaradıldığı tarixdən 70 il müddətində qüvvədə qalır.

Müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunması isə yerli qanunvericiliyə görə müddətsizdir.

Əlaqəli hüquqların beynəlxalq səviyyədə qorunması Roma Konvensiyası ilə təmin edilir. Bu sənəd ifadələrin, fonogram istehsalçıların və yayım təşkilatlarının hüquqlarını beynəlxalq müstəvidə tanıyır və onların kommersiya maraqlarının müdafiəsini təmin edir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektlərini isə TRIPS Sazişi (Ticarətlə bağlı Əqli Mülkiyyət Hüquqları üzrə Saziş) tənzimləyir, vahid hüquqi mexanizmə integrasiya edir. Sazişin ən vacib mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, yalnız maddi hüquq normalarını deyil, həm də effektiv hüquqi müdafiə və icra mexanizmlərinin yaradılmasını dövlətlərin öhdəliyi kimi müəyyən edir. TRIPS standartlarına uyğun olaraq müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların mülki, inzibati və cinayət-hüquqi mexanizmləri mövcuddur [10]. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 47-ci maddəsi də bunu elan edir. Həmin maddəyə əsasən müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Məlumat üçün qeyd olunmalıdır ki, TRIPS standartları Ümumdünya Ticarət Təşkilatına

(ÜTT) üzv olan ölkələrə şamil olunur. Azərbaycan dövləti 1997-ci ildən ÜTT-ə üzv olma niyyətini təsdiq edən müraciət təqdim edib və bu istiqamətdə danışıqlar davam edir.

TRIPS qaydalarının açıq iqtisadi xarakter daşdığını və Sazişin məqsədinin iqtisadi səmərəlilik olduğunu nəzərə alsaq [14, s. 1], Azərbaycan Respublikasının gələcəkdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması, müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqların, yəni ümumilikdə əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması baxımından mühüm rol olan TRIPS standartlarının təminatı altına keçməsi deməkdir ki, bu da TRIPS normalarının yerli qanunvericiliyə avtomatik uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxaracaq. Nəticə etibarilə, bu proses əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sahəsində standartların yüksəldilməsinə xidmət edir.

Və nəhayət, rəqəmsal mühit üzrə ÜƏMT müqavilələri internet məkanında müəllif və əlaqəli hüquqların qorunmasını beynəlxalq öhdəlik səviyyəsində təsbit edir. Rəqəmsal transformasiya şəraitində qəbul edilmiş ÜƏMT Müəlliflik Hüququ Müqaviləsi və ÜƏMT İfaçılar və Fonogramlar üzrə Müqaviləsi texniki mühafizə vasitələrinin (DRM) hüquqi müdafiəsini, hüquqların idarə olunması məlumatlarının qorunmasını və rəqəmsal yayım və interaktiv istifadə hüquqlarını beynəlxalq standart kimi müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında müəlliflik və əlaqəli hüquqların əsas normativ bazasını isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və yuxarıda adı çəkilən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanun təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30-cu maddəsi əqli mülkiyyət hüququnu təsbit edir. Maddənin birinci hissəsinə əsasən hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. İkinci hissədə isə müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növlərinin qanunla qorunduğu müəyyən edilir.

5 iyun 1996-cı ildə qəbul edilmiş “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanun

47 maddədən ibarətdir. Qanun əsas anlayışlara (müəllif, audiovizual əsər, məlumat bazası, surətçıxarma, yazılma, audiovizual əsər istehsalçısı, pirat məhsul, kollektiv əsər, törəmə əsər və s.) izah verir, müəlliflik hüququnun obyektlərini müəyyən edir, müəlliflik hüquqlarını sadalayır, müəlliflik hüququnun qüvvədə olma müddətini tənzimləyir, müəlliflik hüquqlarının verilməsi və keçməsi, eyni zamanda müəllif müqavilələrinə aydınlıq gətirir, əlaqəli hüquqların subyektlərinin dairəsini, onların hüquqlarını, əlaqəli hüquqların qüvvədə olma müddətini və s. müəyyən edir [5].

Qanun həmçinin müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasəti və idarəçiliyinin istiqamətlərini elan edir, müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların müdafiəsini müəyyənləşdirir, bu hüquqların müdafiəsi vasitələrini (üsullarını) təsnifləşdirir, pozulmuş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların bərpasının təminatlarını normalaşdırır.

Ümumiləşdirsək, bu sənəd müəllifin şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını (müəllifliyin tanınması, ad hüququ, əsərin toxunulmazlığı), əmlak hüquqlarını (çoxaltma, yayma, ictimai ifa, yayımlama, internet vasitəsilə istifadəyə vermə) və əlaqəli hüquq subyektlərinin səlahiyyətlərini beynəlxalq hüquqi prinsiplərə uyğun şəkildə müəyyən edir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq konvensiyalara qoşulması nəticəsində avtomatik qorunma prinsipi daxili hüquqda təsbit edilib, xarici müəlliflərin əsərlərinə milli rejim əsasında müdafiə təmin olunub və qorunma müddəti beynəlxalq minimal standartdan da artıq müəyyən edilib.

Ancaq bütün bunlarla yanaşı, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində yerli qanunvericiliyin beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün isə bir sıra istiqamətlər üzrə implementasiya mühüm əhəmiyyət daşıyır. Rəqəmsal texnologiyaların inkişaf edən təbiəti yaradıcıların,

istehlakçıların və texnologiya təminatçılarının maraqlarını tarazlaşdırmaq üçün əqli mülkiyyət hüquqlarını tənzimləyən qanunların davamlı olaraq uyğunlaşdırılmasını zəruri edir [9, s. 4].

Rəqəmsal mühitdə hüquq pozuntuları transsərhəd xarakter daşıdığından ənənəvi hüquqi mexanizmlər bir sıra hallarda kifayət qədər səmərəli olmur. Belə ki, maddi formalardan biri kimi qəbul edilən rəqəmsal formada əks olunmuş əsər obyektiv ifadə olunmuş hesab edilir və müəlliflik hüququ ilə qorunur [4, s. 12]. Azərbaycan qanunvericiliyində texniki mühafizə vasitələrinin qanunsuz aradan qaldırılmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulsa da, aşağıdakı məsələlərin daha dəqiq tənzimlənməsi məqsəda uyğun hesab edilə bilər:

a) İnternet provayderlərinin hüquqi məsuliyyəti

Rəqəmsal mühitdə müəlliflik hüquqlarının pozulması hallarında internet provayderlərinin (ISP-lərin) hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi beynəlxalq praktikada mühüm məsələlərdən biridir. Belə ki, internetdəki münasibətlər elə xüsusiyyətə malikdir ki, şəbəkədə qanunverici inzibatçılığı təmin edən mərkəzi tənzimləyici orqan mövcud deyildir [4, s. 63].

TRIPS Sazişi effektiv icra mexanizmlərinin yaradılmasını dövlətlərin öhdəliyi kimi müəyyən etsə də, internet vasitəçilərinin məsuliyyət modeli daha çox regional və milli hüquq sistemlərində formalaşdırılır. Beynəlxalq təcrübədə əsasən iki model tətbiq edilir:

1. Şerti məsuliyyət modeli. Bu modelə əsasən provayderlər istifadəçilər tərəfindən yerləşdirilən məzmunə görə avtomatik məsuliyyət daşımır, lakin hüquq pozuntusu barədə məlumatlandırıldıqdan sonra operativ tədbir görməlidirlər.

2. Birbaşa və ya dolaylı məsuliyyət modeli. Bu modelə görə provayderlər hüquq pozuntusuna şərait yaratması və ya ondan kommersiya faydası əldə etməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Odur ki, Azərbaycan qanunvericiliyində internet vasitəçilərinin məsuliyyətinin daha dəqiq təsnif edilməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Xüsusilə aşağıdakı məsələlərin normativ şəkildə müəyyənləşdirilməsi və tənzimlənməsi vacibdir: hosting, tranzit və keş (caching) xidmətlərinin fərqli hüquqi rejimi; “real məlumatlılıq” (actual knowledge) meyarının hüquqi tərfi; vicdanlı fəaliyyət göstərən provayderlər üçün məsuliyyətdən azadolma şərtləri və provayderlərin məhkəmə qərarlarının icrasında iştirak mexanizmləri.

b) “Notice and takedown” mexanizmlərinin prosedur qaydaları

“Notice and takedown” (“bildiriş və silmə”) mexanizmi müəlliflik hüquqlarının operativ müdafiəsinə yönəlmiş preventiv hüquqi alət hesab edilir. Bu mexanizmə əsasən hüquq sahibi və ya onun nümayəndəsi platformaya hüquq pozuntusu barədə bildiriş göndərir və qanunsuz məzmunun silinməsi ondan tələb olunur.

“Notice and takedown” mexanizmi ilk dəfə sistemli şəkildə ABŞ hüququnda – Digital Millennium Copyright Act (DMCA, 1998) çərçivəsində tənzimlənilib. DMCA-nın 512-ci maddəsinə əsasən, internet xidmət provayderləri (ISP-lər və platformalar) istifadəçilər tərəfindən yerləşdirilən müəllif hüququnu pozan məzmunu vaxtında silmədikləri halda məsuliyyət daşıya bilərlər [13].

ÜƏMT-nin müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi və ÜƏMT-nin ifalar və fonoqramlara dair Müqaviləsi rəqəmsal mühitdə effektiv hüquqi müdafiə mexanizmlərinin yaradılmasını dövlətlərin əsas öhdəliyi kimi nəzərdə tutur. Azərbaycan hüquq sistemində bu mexanizmin aşağıdakı elementlər üzrə normativ dəqiqləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər:

- bildirişin məzmununa dair minimum tələblər (əsrin identifikasiyası, hüquq sahibliyinin sübutu və s.);
- platformanın cavab müddəti; qarşı-bildiriş (counter-notice) proseduru;

- əsassız və ya sui-istifadə xarakterli bildirişlərə görə məsuliyyət;

- məzmunun müvəqqəti bloklanması ilə tam silinməsi arasındakı fərqin hüquqi əsasları.

Bu mexanizmin balanslı qurulması həm müəllif hüquqlarının, həm də ifadə azadlığının qorunmasını təmin edə bilər. Digər tərəfdən, hüquq sahibləri üçün operativ müdafiə mexanizmi yaradır, hər hansı məhkəmə proseduruна ehtiyac olmadan sürətli həll imkanı verir və eləcə də platformalar üçün hüquqi məsuliyyətin məhdudlaşdırılmasını təmin edir. Azərbaycan qanunvericiliyində “notice and takedown” anlayışı ayrıca termin kimi təsbit edilməsə də, “Elektron ticarət haqqında”, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” qanunlarda və informasiya-kommunikasiya sahəsində normativ aktlarda bu mexanizmin elementlərinə rast gəlinir. Xüsusilə, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan internet informasiya ehtiyatlarının hüquqa zidd məzmunu çıxışın məhdudlaşdırılması prosedurları müəyyən dərəcədə “bildiriş və silmə” modelinə uyğun mexanizmləri ehtiva edir. Sözügedən Qanunun 13-2.3.10-cu maddəsinə əsasən internet informasiya ehtiyatının və onun domen adının sahibi və ya informasiya-telekommunikasiya şəbəkəsinin istifadəçisi həmin informasiya ehtiyatında (informasiya-telekommunikasiya şəbəkəsində) əqli mülkiyyət hüquqlarını pozan məlumatlar yayılması qadağan edilən informasiya hesab edilir və belə məlumatların yerləşdirilməsinə yol verməməlidir [3].

Hesab edirik ki, bu mexanizmlər daha da təkmilləşdirilməli, əsasən icazəsiz çoxaltma, cəmiyyətə çatdırma, yayma və pirat məzmunun mühafizəsini nəzərdə tutan bu məlumatlarla yanaşı, bu sahədə mövcud digər aşkar hüquq pozuntuları da yayılması qadağan edilən informasiyalar kateqoriyasına aid edilməlidir.

c) Onlayn platformaların aktiv monitoring öhdəlikləri

Onlayn platformaların müəlliflik hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınmasında rolu müasir hüquqi müzakirələrin əsas mövzularından birinə çevrilib. Əsas mübahisə platformaların yalnız passiv vasitəçi olub-olmaması, yoxsa müəyyən hallarda preventiv nəzarət (proaktiv monitoring) öhdəliyi daşıyıb-daşımaması məsələsi ilə bağlıdır. Beynəlxalq praktikada ümumi monitoring öhdəliyinin tətbiqi ifadə azadlığı və məlumat mübadiləsi prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edə biləcəyi üçün ona ehtiyatla yanaşılır. Bununla belə, kommersiya məqsədli genişmiqyaslı kontent paylaşım platformaları üçün avtomatlaşdırılmış məzmun tanıma sistemləri, lisenziyasız materialların filtrasiya mexanizmləri, təkrar hüquq pozucularına qarşı tədbirlər kimi mexanizmlər tətbiq olunur.

Azərbaycan qanunvericiliyində platformaların öhdəliklərinin diferensiasıdırılması (ölçü, kommersiya xarakteri və fəaliyyət miqyasına görə) hüquqi proporsionallıq prinsipinə uyğun yanaşma ola bilər.

d) Rəqəmsal sübutların toplanması və qiymətləndirilməsi mexanizmləri

Rəqəmsal hüquq pozuntularının effektiv araşdırılması sübut etmə mexanizmlərinin texnoloji reallıqlara uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Rəqəmsal sübutların əsas xüsusiyyətləri olan asan dəyişdirilə bilməsi, silinməsi və ya xarici serverlərdə saxlanması, ona xüsusi prosessual yanaşma tələb edir. Bu xüsusda aşağıdakı istiqamətlər vacib əhəmiyyət kəsb edir:

- elektron sübutların autentifikasiyası və bütövlüyünün təmin olunması;
- vaxt möhürü (timestamp) və elektron imza mexanizmlərinin tətbiqi;
- notarial təsdiq və ya müstəqil ekspertiza institutlarının gücləndirilməsi;
- transsərhəd serverlərdən məlumat əldə olunması üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmləri.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı tərəfindən təqdim olunan mübahisələrin alternativ həlli mexanizmləri, xüsusilə onlayn arbitraj və mediasiya da rəqəmsal mühitdə sübut etmə və icra problemlərinin həllində praktik alət kimi istifadə edilə bilər.

“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində məhkəmədən əvvəl həll – yəni mediasiya tətbiq edilən mübahisə növləri dəqiq tənzimlənir. Bunlar ailə, mülki və kommersiya, əmək və inzibati mübahisələrdir. Doğrudur, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla bağlı mübahisələr mülki və kommersiya mübahisə növlərinə aid olursa da, qanunvericilikdə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların məhkəmədən kənar həlli üçün mediasiya mexanizminin konkret tənzimlənməklə daha da təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquqların kollektiv idarə olunması getdikcə daha çox əhəmiyyət daşıyır. Kollektiv idarəetmə institutları müəlliflərin hüquqlarının səmərəli kommersiyalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Beynəlxalq təcrübədə bu sahədə şəffaflıq, hesabatlılıq və rəqəmsal lisenziyalaşdırma sistemləri əsas prioritetlər hesab olunur.

Azərbaycanda kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinin daha da institusionalaşdırılması, beynəlxalq şəbəkələrə integrasiyası və texnoloji modernləşdirilməsi aktual istiqamətlər kimi nəzərdən keçirilməlidir. Həmçinin milli qanunvericilikdə kollektiv idarəetmə təşkilatlarının hüquqi statusu və səlahiyyətləri daha konkret müəyyən edilməlidir. Kollektiv idarəetmə mexanizmlərinin institusional və hüquqi baxımdan təkmilləşdirilməsi müəllif hüquqlarının daha effektiv qorunmasına və yaradıcı fəaliyyətin inkişafına imkan verəcəkdir.

Ancaq bununla belə, ixtisaslaşmış əqli mülkiyyət məhkəmələrinin yaradılması, hakimlərin və ekspertlərin ixtisasartırma proqramları

nın genişləndirilməsi və yaranmış mübahisələrin alternativ həlli mexanizmlərinin (mediasiya, arbitraj) tətbiqi icra mexanizmlərinin effektivliyini artırma və bu sahədəki problemlərin səmərəli həllinə xidmət edə bilər.

Beynəlxalq hüquqda istisnalar yalnız xüsusi hallarla məhdudlaşmalı, əsərin normal istismarına zərər vurmamalı və hüquq sahibinin qanuni maraqlarını əsassız şəkildə pozmamalıdır. Rəqəmsal təhsil, elektron kitabxanalar və açıq təhsil resurslarının genişlənməsi fonunda bu mexanizmlərin normativ dəqiqləşdirilməsi hüquqi müəyyənlik baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların daımi və sürətli inkişafı bu sahənin hüquqi tənzimləməsində yeni çağırışlar və perspektivlər müəyyən edir. Bu kontekstdə xüsusilə süni intellektin səbəb olduğu böyük dəyişiklikləri qeyd etmək olar. Süni intellekt tərəfindən yaradılan kontentin hüquqi statusu həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə geniş elmi diskussiyalara səbəb olub. Halbuki mövcud hüquqi doktrinalara əsasən, müəlliflik hüququ insan yaradıcılığına əsaslanır. Bu baxımdan, süni intellektin alət kimi istifadə edildiyi hallar, tam avtonom yaradılmış məzmunun hüquqi rejimi və müəlliflik subyektinin müəyyən edilməsi meyarları qanunvericilik səviyyəsində gələcəkdə daha konkret tənzimləmələr tələb edir.

Azərbaycan qanunvericiliyi rəqəmsal platformalar, istifadəçilər tərəfindən yaradılan məzmun, süni intellekt məhsulları, bulud texnologiyaları kimi müasir fenomenləri sistemli şəkildə tənzimləmir. Rəqəmsal texnologiyalar inkişaf etməyə davam etdikcə, əqli mülkiyyət sahəsində qanunlar süni intellekt, blokçeyn və əqli mülkiyyət mənzərəsini yenidən formalaşdıran digər innovasiyalarla bağlı məsələləri də həll etməlidir [9, s. 5].

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı açıq lisenziyalaşdırma modellərinin (məsələn, Crea-

tive Commons tipli mexanizmlər) tətbiqini genişləndirir. Bu modellərin milli hüquq sistemi ilə uzlaşdırılması və hüquqi qüvvəsinin aydın müəyyən edilməsi praktik əhəmiyyət kəsb edir.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 1996-cı ildə qəbul edilib və ötən dövr ərzində 16 qanunla ona 122 dəyişiklik edilib [5; 2].

Beləliklə, ümumiləşdirsək, qanunda rəqəmsal transformasiyaya adekvat uyğunlaşmama, beynəlxalq standartlarla natamam harmonizasiya, terminoloji və konseptual qeyri-müəyyənlik, effektiv icra və müdafiə mexanizmlərinin zəifliyi və yeni texnologiyalar və süni intellektlə bağlı normativ boşluqlar əsas problemlər kimi qeyd edilə bilər.

Qanunda bəzi anlayışlar müasir yanaşmalarla uyğun gəlmir və ya normativ baxımdan qeyri-müəyyəndir. Məsələn, “kütləvi ifa”, “kütləvi nümayiş”, “yayım” kimi anlayışlar rəqəmsal yayım kontekstində tam aydınlaşdırılmayıb. Eləcə də “azad istifadə halları” (fair use/fair dealing) geniş və sistemli şəkildə təsnif olunmayıb, təhsil, elmi tədqiqat və sitat məqsədilə istifadə hallarının sərhədləri kifayət qədər konkret deyil. Bu isə tətbiq praktikasında hüquqi qeyri-müəyyənlik yaradır. Eyni zamanda, qanunun icra mexanizmlərində də problemlər mövcuddur, hüquq pozuntularına qarşı səmərəli və operativ müdafiə mexanizmləri məhduddur, onlayn piratçılıqla mübarizə üçün xüsusi prosedur mexanizmləri (məsələn, sürətləndirilmiş bloklama mexanizmi) sistemli deyil, məhkəmə təcrübəsi vahid və proqnozlaşdırıla bilən şəkildə deyil, kompensasiyanın hesablanması meyarları aydın deyil və zərərin sübutu praktik baxımdan çətinlik yaradır. Eləcə də müasir rəqəmsal yayım modelləri ilə bağlı hüquqi mexanizmlər kifayət qədər inkişaf etməyib, rəqəmsal platformalarda gəlir bölgüsü mexanizmləri tənzimlənmir, müəllif və əlaqəli hüquq sahibləri arasında iqtisadi balansın təminatı mexanizmləri zəifdir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüququ haqqında qanunvericiliyinin Avropa İttifaqının müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla bağlı bir sıra direktivlərinə, o cümlədən “Verilənlər bazalarının qorunması haqqında” (Directiv 96/9/EC (“Database Directive”), “Müəllif hüquqları və informasiya cəmiyyəti” (Directiv 2001/29/EC (“Copyright and Information Society Directive”) Direktivlərinə və digər müvafiq aktlara, habelə ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi” və “ÜƏMT-nin İfa-lar və fonoqramlara dair Müqaviləsi”nə uyğunlaşdırılması bu hüquqların daha effektiv qorunmasına öz töhfəsini vermiş olacaq.

Həmin direktivlərdə verilənlər bazaları-nın qorunması, həm orijinal, həm qeyri-orijinal (investisiya tələb edən) bazalara sui generis hüququnun verilməsi, müəlliflik hüquqlarının və əlaqəli hüquqların müəyyən aspektlərinin harmonizasiyası, əsərlərin yayılması, çoxaldıl-ması, ictimai nümayiş və təqdimat, hüquqi li-mitlər və istisnalar haqqında qaydaları, musiqi, audio materiallar, media arxivləri üçün hüquq sahibinin uzunmüddətli müdafiəsini, televiziya və audiovizual media xidmətlərində redaksiya məsuliyyətini, məzmunu nəzarət, istifadəçilərin hüquqları, əlilliyi olan şəxslərin media xidmət-lərinə çıxışı və s. qaydalar müəyyən edilir [12].

Süni intellekt tərəfindən yaradılmış əsərlərin hüquqi statusu müəyyən edilməyib, müəlliflik hüququnun müdafiəsi ilə söz və ifadə azadlığı arasında tarazlıq məsələsi normativ səviyyədə kifayət qədər sistemləşdirilməyib.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haq-qında” Qanunun 4-cü maddəsində sadalanan əsas anlayışlar sırasına həmçinin “süni intellekt tərəfindən yaradılmış məzmun” anlayışı daxil edilməli, xüsusən bu anlayışın əhatə etdiyi və o cümlədən son illər ərzində Azərbaycanda da bir sıra yüksək səviyyəli ictimai-siyasi xadim-lərin səs və görüntülərinin onların razılığı və icazəsi olmadan yayılmasına (deepfake) görə

məsuliyyət növləri müəyyən edilməlidir. Bu ilin fevral ayının 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən “Azərbaycan Respublika-sında rəqəmsallaşma, elektron hökumət, süni intellekt və innovasiya sahələrində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqın-da” qəbul edilən Fərman da məhz bu zərurətdən irəli gəlir. Həmin sənəddə də qeyd edildiyi kimi, ölkədə rəqəmsallaşma, elektron hökumət, süni intellekt və innovasiya sahələrində prio-ritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi, milli texnoloji potensialın gücləndirilməsi, rəqəmsal suverenliyin möhkəmləndirilməsi, innovasiya əsaslı iqtisadi modelə keçidin sürətləndirilməsi, həmçinin bu sahədə dövlət siyasətinin vahid və əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi Azərbaycan dövlətinin yaxın illər üçün prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən birini təşkil edir [1].

Göründüyü kimi, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanun müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların qorunmasının əsas normativ hüquqi bazasını təşkil etsə də, onda mü-asir rəqəmsal və transsərhəd hüquq münasibətləri baxımından bir sıra sistemli və konseptual problemlər mövcuddur. Bu problemlər hüquqi tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi yolu ilə öz həllini tələb edir.

Hesab edirik ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların müdafiəsi ilə bağlı qanunun qeyd edilən istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsi yeni dövrün çağırışıdır.

Bir daha qeyd edilməlidir ki, rəqəmli şəbəkələrdə hüquqların müdafiəsi bu şəbəkələrin müxtəlif yurisdiksiyalarda fəaliyyət göstərməsi səbəbindən həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə hüquqi tənzimlənməsi üçün effektiv mexanizmlər hələ ki, mövcud deyildir.

Ancaq bununla belə, rəqəmsal transformasi-ya, texnoloji innovasiyalar və qlobal hüquqi in-teqrasiya prosesləri fonunda qanunvericiliyin di-namik və davamlı yenilənməsi obyektiv zərurət kimi çıxış edir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qanunvericiliyi əsas beynəlxalq hüquq normalarına ümumilikdə uyğunlaşdırılıb. Azərbaycanın bu sahədə aparıcı beynəlxalq konvensiyalara qoşulması və milli normativ hüquqi bazanın formalaşdırması hüquqi təminatın əsaslarını yaradıb.

Ölkədə institusional islahatların dərinləşdirilməsi və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi Azərbaycan Respublikasında müəlliflik hüquqlarının və əlaqəli hüquqların daha effektiv qorunmasına, yaradıcı sənayelərin inkişafına və nəticədə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan Respublikasında rəqəmsallaşma, elektron hökumət, süni intellekt və innovasiya sahələrində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2026-cı il tarixli Fərmanı: [Elektron resurs] / URL: <https://president.az/az/articles/view/71718>.
2. Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyinin rəsmi veb sahifəsi: [Elektron resurs]/URL: <https://copat.gov.az/az/nav/hesabatlar>.
3. “İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/35253>.
4. İmanov K, Rəqəmli şəbəkələrdə əqli mülkiyyət hüquqlarının idarə edilməsi. Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2019: [Elektron resurs] / URL: https://copat.gov.az/docs/Nesrlər_AZ_2019_06_21_13.
5. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/4167>
6. Səfərov A.T. Müəlliflik hüququ sferasında harmonizasiya prosesinin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri // – Bakı: “Qanun” elmi hüquq jurnalı, – 2020. №12(314), – s. 3-14.
7. Когда международное частное право пересекается с правом интеллектуальной собственности – руководство для судей. Д-р Аннабель Беннетт и Г-н Сэм Граната. ВОИС и HCCH, 2019. <https://assets.hcch.net/docs/2ba43c2d-0836-4da7-8ba6-c34f1da3a19a.pdf>
8. Anastazija Anastasovska Kostovska Challenges in the Implementation of Intellectual Property Rights Protection Need to Modernize National Intellectual Property Law: [Electronic resource] / URL: <https://amcham.mk/lets-talk-about/challenges-in-the-implementation-of-intellectual-property-rights-protection/>
9. Aichatou. K. The Evolution of Intellectual Property Rights in the Digital Age, August 2024 Journal of Modern Law and Policy 4(2):1-14 DOI:10.47941/jmlp.2158: [Electronic resource] / URL: https://www.researchgate.net/publication/382849480_The_Evolution_of_Intellectual_Property_Rights_in_the_Digital_Age
10. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement): [Electronic resource] /URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/details/231>
11. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works: [Electronic resource] / URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/283698>
12. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society*(“Copyright and Information Society Directive): [Electronic resource] /URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/1453>
13. The digital millennium copyright act of 1998: [Electronic resource] / URL: <https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf>.
14. Ram Singh Implementation of Intellectual Property Rights Regime: The Justification Question Social Scientist Vol. 30, No. 1/2 (Jan. - Feb., 2002), pp. 61-82 (22 pages): [Electronic resource] / URL: <https://www.jstor.org/stable/3518245>

Сафаров Азер Тофик оглу,
д.ф.п., преподаватель кафедры
права интеллектуальной собственности БГУ

**ГАРМОНИЗАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
ОБ АВТОРСКОМ ПРАВЕ И СМЕЖНЫХ ПРАВАХ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ
ПРАВОВЫМИ НОРМАМИ**

РЕЗЮМЕ

В современной глобальной правовой системе первостепенное значение имеет гармонизация местного законодательства в области авторского права и смежных прав с международным правом. Цифровизация, стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий и интенсификация транснационального информационного потока обуславливают необходимость регулирования этой области не только в рамках национального законодательства, но и на уровне международно-правовой координации. В этом контексте гармонизация законодательства Азербайджанской Республики в области авторского права и смежных прав с международными правовыми нормами выступает важным направлением как процесса построения правового государства, так и международной экономической и культурной интеграции. Процесс реализации представляет собой не только формальный акт присоединения, но и предполагает систематическое и эффективное выполнение международных обязательств в национальной правовой системе. Международное регулирование авторского права осуществляется главным образом посредством многосторонних договоров, принятых в рамках Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС). Договоры ВОИС о цифровой среде устанавливают защиту авторского права и смежных прав в интернет-пространстве на уровне международных обязательств. Международная защита смежных прав обеспечивается Римской конвенцией. Этот документ признает права исполнителей, производителей фонограмм и вещательных организаций на международном уровне и обеспечивает защиту их коммерческих интересов. Соглашение ТРИПС (Торгово-связанные аспекты прав интеллектуальной собственности) регулирует торговые аспекты прав интеллектуальной собственности и объединяет их в единый правовой механизм.

В результате присоединения Азербайджанской Республики к международным конвенциям в национальном законодательстве был установлен принцип автоматической защиты. Проведенный анализ показывает, что законодательство Азербайджанской Республики в области авторского права и смежных прав в целом соответствует основным международным правовым нормам. Присоединение Азербайджана к ведущим международным конвенциям в этой области и формирование национальной нормативной базы заложили основы правовой безопасности. Однако на фоне цифровой трансформации, технологических инноваций и глобальных процессов правовой интеграции динамичное и непрерывное обновление законодательства является объективной необходимостью.

Safarov Azer Tofiq,
PhD in Law, Lecturer, Department of
Intellectual Property Law, BSU

**HARMONIZATION OF AZERBAIJANI LEGISLATION
ON COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS WITH
INTERNATIONAL LEGAL NORMS**

SUMMARY

In the modern global legal system, the harmonization of local legislation in the field of copyright and related rights with international legislation is of priority importance. Digitalization, rapid development of information and communication technologies and intensification of transnational information circulation necessitate the regulation of this area not only within the national framework, but also at the level of international legal coordination. In this context, the harmonization of the legislation of the Republic of Azerbaijan in the field of copyright and related rights with international legal norms acts as an important direction of both the process of legal state building and international economic and cultural integration. The implementation process is not only a formal act of accession, but also involves the systematic and effective implementation of international obligations in the national legal system. International regulation of copyright is mainly carried out through multilateral treaties adopted within the framework of the World Intellectual Property Organization. WIPO treaties on the digital environment establish the protection of copyright and related rights in the Internet space at the level of international obligations. International protection of related rights is ensured by the Rome Convention. This document recognizes the rights of performers, phonogram producers and broadcasting organizations at the international level and ensures the protection of their commercial interests. The TRIPS Agreement (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) regulates the trade aspects of intellectual property rights and integrates them into a single legal mechanism.

As a result of the accession of the Republic of Azerbaijan to international conventions, the principle of automatic protection has been established in domestic law. The conducted analyses show that the legislation of the Republic of Azerbaijan in the field of copyright and related rights is generally aligned with the main international legal norms. Azerbaijan's accession to leading international conventions in this field and the formation of a national normative framework have created the foundations of legal security. However, against the backdrop of digital transformation, technological innovations and global legal integration processes, dynamic and continuous updating of legislation acts as an objective necessity.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 13.04.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 22.04.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 28.04.2026